

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ ЦІННОСТЕЙ

Доповідь на церемонії присвоєння титулу доктора Honoris Causa в Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської (м. Варшава, Польща), 24 травня 2023 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5126>

КРЕМЕНЬ

Василь Григорович

доктор філософських наук,
професор, дійсний член (академік)
НАН України і НАПН України,
президент Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. У доповіді, яку було представлено в рамках церемонії присвоєння титулу доктора Honoris Causa в Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської (Варшава, Польща), передусім висловлено щире подяку польському народу, Президенту Республіки Польща Анджею Дуді, Уряду Польщі за велику підтримку України у боротьбі з російським агресором і неоціненну допомогу українським жінкам і дітям. Актуалізовано питання філософії людиноцентризму, яка є затребуваною в умовах глобалізованого інформаційно-цифрового світу та створення штучного інтелекту. Охарактеризовано нові виклики та наявні загрози, які постають у зв'язку з цим у ціннісно-смісловій та психофізичних сферах життєдіяльності людини. Обґрунтовано феномен людиноцентризму як метафілософського синтезу різноякісних підходів у дослідженні перспектив життєдіяльності людини. Показано перспективу щодо становища людини в сучасному світі на основі утвердження ціннісних принципів її подальшого розвитку.

Ключові слова: людиноцентризм; інформаційно-цифрові технології; людські цінності; творча особистість; штучний інтелект.

**Ваша магніфіценція, високоповажана
Пані Ректор!
Високий Сенате Академії спеціальної педагогіки
імені Марії Гжегожевської!
Шановні колеги,
запрошені на це незвичайне зібрання !**

Передусім від *Національної академії педагогічних наук України* і від себе особисто висловлюю сердечну вдячність польському народу, Президенту Республіки Польща Анджею Дуді, Уряду Польщі за велику підтримку України у боротьбі з російським агресором і неоціненну допомогу українським біженцям — жінкам і дітям.

Від глибини душі висловлюю почуття вдячності польським науковцям і працівникам освіти за справді дружнє людське ставлення під час адаптації тисяч українських дітей і молоді до умов польської освітньої системи, а також за прийняття до своїх закладів освіти багатьох наших науковців-педагогів.

Така допомога і солідарність з нашим народом є надзвичайно важливою і необхідною підтримкою українців на тяжкому шляху боротьби за свою незалежність і державність.

Тема моєї наукової доповіді: *«Філософія людиноцентризму в системі сучасних цінностей»*.

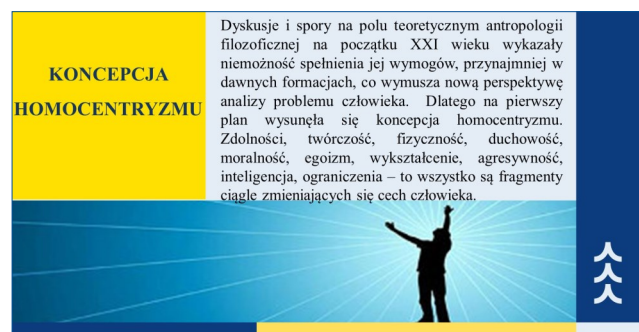
Головна проблема, поставлена сучасним етапом розвитку цивілізації, — яким ми уявляємо наше подальше існування? Подібні запити існували й раніше, але нині відповідь ускладнюється особливостями глобалізованого інформаційно-цифрового світу. Вплив інформаційних технологій набув такої потужності, що далеко вийшов за їх межі, перетворившись в широкомасштабну інфосферу. Її основний зміст — взаємодія мозку і комп'ютера, техніки і органіки, створення штучного інтелекту, доведення всіх побутових процесів до швидкості думки, реалізованої в проєктах «розумного дому», «розумного міста», «розумної економіки», «on-line» освіти тощо.

Під впливом сучасних технологій, розвитку штучного інтелекту змінюється не лише ціннісно-

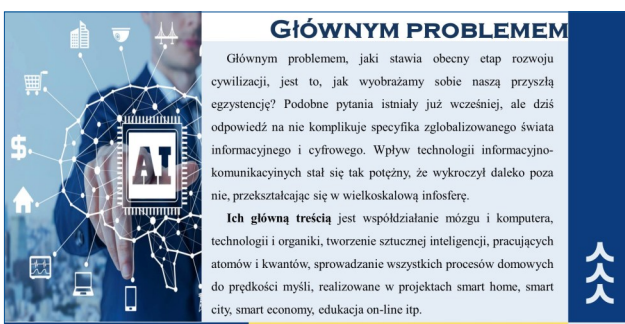
сміслова основа життєдіяльності людини, але й психофізичні дані, змушуючи мозок функціонувати в інший спосіб. Поряд із цим революції в нанотехнологіях і біотехнологіях поступово витісняють маси людей з ринку праці, що підриває як свободу, так і віру в збереження ідентичності роду людського і себе як особистості.

В умовах невизначеності, викликів і загроз, що зростають, значиму роль відіграє філософія людиноцентризму. Її інтелектуальні рефлексії в культурі інфосфери відкривають перспективу визначення: Що означає бути людиною?

Термін *«людиноцентризм»*, попри зовнішню тотожність із антропоцентризмом, який сформувався в епоху Ренесансу, якісно відрізняється від нього. Антропоцентризм показує зміну парадигми пізнання — від теоцентризму, коли сенсом когнітивної діяльності є Бог, до людини. Народження сучасної людини відбувається в ситуації, коли вона оточена різноякісним світом зі всіма його позитивами і негативами, нашарованими один на одний. Постаючи контрастом цьому світу, людина як особистість виділяється з усіх ланок соціального життя: сім'ї, традиційної общини, з усієї маси суб'єктів, підлеглих певним усталеним правилам і законам. Із опору колективізму, общинності народжується індивідуальна самосвідомість, яка орієнтує на участь в соціальному житті заради спільного блага (Кремень, 2010; Кремень, & Ільїн, 2012; Кремень, & Ільїн, 2020).

По-перше. Дискусії та різногolosся в теоретичному полі філософської антропології на початку двадцять першого століття показали неможливість виконати її вимоги. По меншій мірі, в колишніх формуваннях, що ставить вимогу по-новому аналізувати проблему людини. Це й зумовлює виведення на чільне місце концепції людиноцентризму. Обдарованість, творчість, тілесність, духовність, моральність, егоїзм, освіченість, агресивність, розумність, обмеженість — все це є фрагментами постійно змінюваних характерних рис людини. Вони розкривають різні аспекти її соціа-

льно-культурної, морально-психологічної сутності. Хоча в процесі реалізації їх потенційних можливостей не вичерпують нескінченного змісту людини. В людиноцентризмі вона насамперед багатомірна, плюралістична в своїй унікальності та неповторності. Це засвідчує його ціннісно-смыслову наповненість, так необхідну для реконструкції людини — неповторної, істинної, глибинної, яка усвідомлює свою ідентичність та особистісну значущість.

По-друге, окрім філософського контексту, людиноцентризм акцентує увагу на розвитку самосвідомості людини, відкриває нові погляди на розуміння її сучасної сутності. Вона не залишається стабільною, а постійно змінюється під впливом соціальних, економічних і технологічних процесів. Як засвідчує історія суспільства, домінуючий образ людини, що існував в різні часи, стверджувався в тих чи інших національних або регіональних модифікаціях, виступав персоніфікацією тієї чи іншої епохи. З огляду на це відігравав значну роль у самовизначенні суб'єктів історичної, соціальної і культурної творчості, ставав головним фактором на шляху розвитку людської цивілізації. У цьому зв'язку потрібно розглядати образ людини не на метатеоретичному рівні філософської антропології, а в просторі життєвого світу. Людиноцентризм і відповідає параметрам життєвого світу в його багатомірності.

По-третє, людиноцентризм вписується в поняття «постсучасність», яке в кінці минулого століття вводить З. Бауман, автор багатьох робіт із соціології постмодерну (Бауман, 2006). На початку нульових років у широкому спектрі соціально-культурних реалій стверджується лідерство метамодерну. Головною темою свого осмислення метамодерн визначає проблему людини в епоху дигіталізації. Людиноцентризм концептуалізує зазначену проблему в предметному полі філософії освіти, що відкриває перспективи критичної рефлексії в контексті розвитку людської особистості. А вона, у свою чергу, нерозривно пов'язана з традиційними цінностями, які зберігають сутнісні риси людини: суб'єктність, активність, самостійність, свободу вибору.

Однак зі вступом суспільства в соціотехнічну стадію розвитку воно перестає бути власне людським і перетворюється в людино-машинне. Тобто техніка починає замінювати не лише фізичну, але й інтелектуальну силу людини. Ініціатива й остаточне вирішення питань про її взаємодію із зовнішнім середовищем, між собою, переходить

до техніки. Якщо на початку свого розвитку науки про взаємодію людини з технікою були стурбовані пристосуванням техніки до людини, то тепер вектор переходить до техніки. У філософських, політологічних, освітніх, культурологічних дискурсах стверджується поняття «техногенної цивілізації».

**KONCEPCJA
"CYWILIZACJI
TECHNOGENNEJ"**

Jednak gdy społeczeństwo wchodzi w socjotechniczną fazę rozwoju, przestaje być ludzkie i zmienia się w społeczeństwo ludzko-maszynowe. To znaczy, że technika zaczyna zastępować nie tylko fizyczne, ale i intelektualne siły człowieka. Inicjatywę i ostateczną decyzję w sprawie jego współdziałania ze środowiskiem zewnętrznym i ze sobą przejmuje technika. Jeśli na początku swego rozwoju nauka o interakcji człowieka z techniką zajmowała się przystosowaniem techniki do człowieka, to teraz kierunek przesuwają się na technikę. W dyskusjach filozoficznych, politycznych, edukacyjnych i kulturowych utwierdza się koncepcja "cywilizacji technogennej".

人
人
人

З повним правом можна вважати, що техногенна цивілізація ставить кінець епохи традиційного гуманізму. «Чи можна говорити про гуманізм після Освенціма?», — запитує Ж.Ф. Ліотар (Lyotard, 1984). Але потрясіння Освенціма було подолане екзистенціалізмом А. Камю, Ж.-П. Сартра, М. Мерло-Понті та інших (Кремень, 2010а). Однак на кінець ХХ століття помітився різкий розрив між поколіннями, викликаний високим рівнем матеріального добробуту і досягненнями науково-технічної революції. Прискорення ритму життя, насамперед через нові засоби транспортного сполучення, забезпечило динаміку і рухливість людини, але стало перепоною її укоріненню в самій собі. У людей не залишилося ні часу, ні бажання думати про інших, як і про власний розвиток. Нове заворожувало, і дух вже не міг чинити опір спокусам сучасного комфорту, що призвело до втрати «душі», яка, на думку українського філософа Григорія Сковороди, є виразом «сродності» людини добру та християнської любові до інших людей (Кремень, 2022).

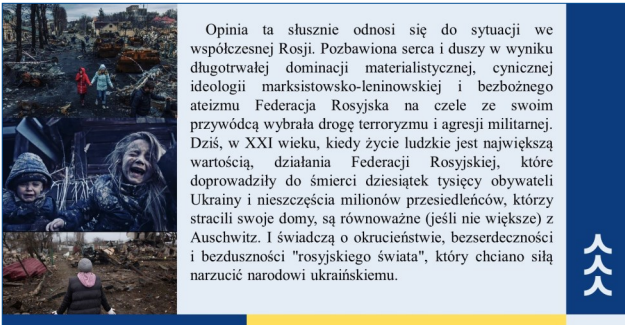
Jednak pod koniec XX wieku zaobserwowano ostrą przepaść między pokoleniami, spowodowaną wysokim poziomem dobrobytu materialnego i osiągnięciami rewolucji naukowo-technicznej. Przyspieszenie rytmu życia, głównie dzięki nowym środkom transportu, zapewniło człowiekowi dynamikę i mobilność, ale stało się przeszkodą w jego zakorzenieniu w samym sobie. Ludzie nie mieli czasu ani ochoty myśleć o innych i o własnym rozwoju. Nowe było fascynujące, a duch nie mógł już oprzeć się pokusom współczesnego komfortu, co doprowadziło do utraty "duszy",
która według ukraińskiego filozofa
Hryhorija Skoworody

jest wyrazem "powinowactwa" człowieka do dobra i
chrześcijańskiej miłości do innych ludzi

人
人
人

Зазначена думка з повним правом відноситься до ситуації в сучасній Росії. Позбавлена душі і серця в результаті тривалого панування матеріалістичної, цинічної марксистсько-ленінської ідео-

логії і безбожного атеїзму, Російська Федерація на чолі зі своїм чільником пішла по шляху тероризму і військової агресії. Сьогодні, у XXI столітті, коли найбільшою цінністю постає життя людини, дії РФ, що призвели до загибелі десятків тисяч громадян України, поневірянь мільйонів переселенців, що втратили своє житло, рівнозначні (якщо не перевершують) Освенціму. І засвідчують жорстокість, безсердечність і бездушність «руського мира», який хотіли силою нав'язати українському народу.

Повертаючись до проблеми людини, необхідно зазначити породжені інформаційно-цифровими технологіями нові виклики і загрози для неї. На відміну від минулого, інформаційне і реальне життя втрачають узгодженість за всіма параметрами. Саме в цьому, фактично, полягають всі загрози по відношенню до людини світу віртуальної реальності. Нове штучне середовище «сканує», приймає тільки інформаційний аспект людини, уводячи її як цілісну істоту в стан кризи. Сьогодні життя людини в такій парадигмі стає тривіальним, воно проявляється в серійній самопрезентації в мережах (Фейсбук, Твіттер, Інстаграм), де пізнання смислу і цінностей свого існування зводиться до пізнання свого селфі. У рамках інформаційно-цифрової реальності формується «філософія селфі». Це філософія далекого від сенсу життя, яке намагається бути кращим за змістовні виміри традиційної, сповненої людиновимірних цінностей культури. Комунікативний простір Інтернету, структуруючи світ такої людини, стає місцем зустрічі напівосвічених людей, позба-

влених «центру», переповнених власної гідності і зневаги до інших. Вони практикують активний нарцисизм за допомогою різних комп'ютерних програм та платформ.

На нашу думку, повернути «душу» нині спроможний людиноцентризм, філософські інтенції якого мають глибокий ціннісно-духовний зміст. Окрім зазначеного контексту, людиноцентризм акцентує увагу на тому, що всередині однієї і тієї ж епохи можуть виникати різні екзистенційні самовідчуття. Так, на фоні відчуження може з'явитися тривожне очікування. І, навпаки, душевна стурбованість і невизначеність в перехідну епоху можуть набути рис загального спокою, бажання не втратити оптимізму та мужності. Проте, як засвідчує історія культури мислення і пізнання, подібні самовідчуття можуть бути типологізовані в різні світоглядні установки, залежно від того, чому віддається пріоритет — Богу, Логосу, Софії, Природі, Науці, Економіці, Техніці, Людині тощо. Ураховуючи це, концептуалізуються філософсько-світоглядні позиції — логоцентризм, антропоцентризм, економоцентризм, теоцентризм, техноцентризм, дигіталоцентризм тощо. Зрозуміло, що такі підходи і позиції не існують в ідеальній цілісності, вони продуктивно взаємодіють між собою, доповнюючи одна одну (Кремень, 2009; Кремень, & Ільїн, 2020).

Власне, це й обумовлює необхідність розроблення концепту людиноцентризму, в якому можна виробити перспективу щодо положення людини в сучасному світі, ствердити ціннісні принципи її подальшого розвитку. Особливо в ситуації виходу на арену соціально-культурного життя вже згадуваної дигітальної людини (homo digitalis). У цій абстрактній символізації узагальнені основні риси людини, яка опанувала і застосовує інформаційні технології у своїй діяльності, одночасно виступаючи творцем інформаційно-цифрової субкультури. Завдяки чому постає типовим конструктом нової, але пасивної людини, що знаходить свою реалізацію в різного виду розвагах.

Зазначена обставина обумовлена експансією

символічних порядків та віртуальних реальностей, у результаті чого люди не діють, а означаються, демонструють себе в тому чи іншому вигляді. Виникло самодостатнє інформаційне середовище, якому людина цілковито підпорядкована і ним поглинута, в якому дійсність усунута сукупністю різноманітних ефектів. На практиці дійсність перетворюється в соціально-культурний релікт, пережиток минулих форм життя, в якій немає місця людині. У підсумку сучасна людина втрачає статус «зрозумілої реальності», втрачає соціально-культурний досвід, перетворюючись в номада. Нині людина як соціально-культурний діяч і творча особистість існує завдяки своїй присутності в Інтернеті, в інформаційно-цифровому просторі.

Людиноцентризм, як нова антропологічна стратегія, враховуючи творчі задатки і здібності людини — розум, уяву, інтуїцію, волю тощо, виходить з її можливості породжувати свій особистісний суверенний образ, який має потенціал протистояти деструктивним впливам. У цьому і полягає, зокрема, плідна діяльність людиноцентризму в освіті, яка орієнтує на виховання і формування мислячої, творчої особистості. Не менш актуальне значення має збереження і розвиток ціннісної сфери життя. Вона дозволяє досягти його помежові основи, що пов'язано з пізнанням таїни людини як мислячої істоти. Генералізація ціннісної сфери в тому або іншому здійсненні проявляється як імператив, що поєднує форму, зміст, спосіб і функцію життя.

Homocentryzm, jako nowa strategia antropologiczna, uwzględnia twórcze skłonności i zdolności osoby - umysł, wyobraźnię, intuicję, wolę itd., wychodzi od jej zdolności do generowania własnego, suwerennego obrazu, który ma potencjał do opierania się destrukcyjnym wpływom. Na tym polega w szczególności owocna działalność homocentryzmu w edukacji, która koncentruje się na wychowaniu i kształtowaniu myślącej, twórczej osobowości. Równie ważne jest zachowanie i rozwój wartościowej sfery życia. Pozwala ono na zrozumienie jej granicznych podstaw, co wiąże się z poznaniem tajemnicy człowieka jako istoty myślącej.

**KONCEPCJA
HOMOCENTRYZMU**

Uogólnienie sfery wartości w takiej czy innej realizacji przejawia się jako imperatyw łączący formę, treść, sposób i funkcję życia.

У світоглядному плані людиноцентризм є найбільш адекватним засобом усвідомленості сутності особистості в ситуації, коли люди шукають підтвердження достовірності свого існування. Філософія людиноцентризму культивує мисленнєво-розмірковуючий тип пізнання, яке долає ейфорію від очікування «автономії» штучного інтелекту і «демократизації» людського життя в сьогоденні. Основними методологічними принципами такого типу пізнання, поряд із гносеологічними, є мора-

льні, естетичні, аксіологічні. І в цьому аспекті людиноцентризм як філософія, як соціокультурний і евристичний феномен не даний, а заданий. Його сутність виявляється через метафілософський синтез різноякісних підходів у дослідженні перспектив життєдіяльності людини. Результатом такого синтезу є системне, глибоке, об'ємне розуміння сучасної людини як поєднання її різних образів із метою сутнісної реконструкції у взаємодоповнюваності духовного і матеріального, екзистенціального і аксіологічного, індивідуального і особливого в аспекті нового якісного рівня одержання смислів. Перспектива суспільства залежить від того, наскільки увесь його наступний шлях буде здійснюватися в парадигмі людиноцентризму, який відтворює позицію Миколи Кузанського — «Людина не хоче бути нічим іншим, окрім людини».

**ZACHOWANIE
POTENCJAŁU
INTELEKTUALNEGO I
KULTUROWEGO**

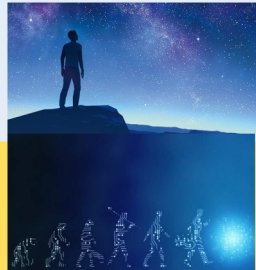

Osiągnięcia każdego etapu rewolucji naukowo-technicznej stawiały przed ludzkością nowe wyzwania. Dzisiejsza integracja technologii informacyjno-komunikacyjnych i wirtualnego świata z życiem codziennym zmienia teoretyczne podstawy definicji człowieka i specyfikę jego wizerunku. Jednak mimo istniejących realnych zagrożeń dla człowieka w dalszej ewolucji technologii informacyjno-komunikacyjnych i cyfrowego świata zachowa on siebie oraz swoje potencjały intelektualne i kulturowe. Warunkiem tego jest ugruntowanie duchowości, polityki moralnej i nowoczesnej wiedzy, której konceptualizacją jest mądrość w jej etycznym sensie. Osobliwością takiej mądrości jest radykalna wyższość wartości ludzkich nad wszelkimi racjonalnymi pokusami i pragmatycznymi korzyściami.

Досягнення кожного етапу науково-технічної революції ставили людство перед новими викликами. Утім попри наявні реальні загрози для людини в подальшій еволюції інформаційно-цифрових технологій, вона все ж таки збереже себе і свої інтелектуально-культурні потенції. Умовою цього є утвердження духовності, моральної політики і сучасних знань, концептуалізацією яких постає мудрість в її етичному розумінні. Особливістю такої мудрості є радикальна перевага людських цінностей перед будь-якими раціональними спокусами і прагматичними вигодами.

У цій ситуації еволюція людини не завершується її дигітальним типом. Якщо інформаційно-цифровий та економіко-технологічний процес

W tej sytuacji ewolucja człowieka nie kończy się na typie cyfrowym. O ile proces informacyjny, cyfrowy, ekonomiczny i technologiczny jest w ciągłej dynamice swoich form, o tyle mentalne, wartościowe, intelektualne i merytoryczne fundamenty cywilizacji mają ogromny potencjał zachowania duchowej i kulturowej istoty człowieka i jego tożsamości w perspektywach dalszego produktywnego rozwoju.

перебуває в постійній динаміці своїх форм, то ментальні, ціннісні, інтелектуальні та знаннєві основи цивілізації мають колосальний потенціал збереження духовно-культурної сутності людини та її ідентичності в перспективах подальшого продуктивного розвитку.

На завершення висловлюю особливі слова вдячності Вам, вельмишановна Пані ректор, та високому Сенатові Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської за присвоєння мені, українському вченому, почесного звання Доктора HONORIS CAUSA. Це надає мені нові духовні, інтелектуальні та фізичні сили для подальшого розвитку польсько-української співпраці у сфері освіти і педагогічної науки, у наближенні нашої спільної перемоги у цій страшній війні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бауман, З. (2006). *Етика постмодерну*. Київ: Port-Royal.
- Кремень, В.Г. (2009). *Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору*. Київ: Пед. думка.
- Кремень, В.Г. (2010). *Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум*. Київ: Грамота.
- Кремень, В.Г. (2022). Філософія Григорія Сковороди в контексті людиноцентризму. *Вісник НАПН України*, 4(2). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4202>
- Кремень, В.Г. & Ільїн, В.В. (2012). *Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму*: монографія. Київ: Пед. думка, 2012.
- Кремень, В.Г. & Ільїн, В.В. (2020). *Людина у викликах цивілізації: від минулого — до майбутнього: Людина. Освіта. Соціум*: монографія. Київ: Грамота.
- Lyotard, J.-F. (1984) *The Postmodern Condition : A Report on Knowledge*. University of Minnesota Press. <https://cutt.ly/Rww2Ka0k>

PHILOSOPHY OF ANTHROPOCENTRISM IN THE SYSTEM OF MODERN VALUES

Report at the ceremony of awarding the title of Doctor Honoris Causa at the Maria Grzegorzewska Academy of Special Education, Warsaw, Poland, May 24, 2023 p.

Vasyl Kremen

DSc in Philosophy, Professor, Full Member (Academician) of NAS of Ukraine and NAES of Ukraine, President, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The report, which was presented as part of the ceremony of awarding the title of Doctor Honoris Causa at the Maria Grzegorzewska Academy of Special Education (Warsaw, Poland), first of all, expresses sincere gratitude to the Polish people, the President of the Republic of Poland Andrzej Duda, and the Government of Poland for their great support of Ukraine in the fight against the Russian aggressor and invaluable assistance to Ukrainian women and children. The issue of the philosophy of anthropocentrism, which is highly demanded in the context of the globalized information and digital world and the creation of artificial intelligence, is actualized. The new challenges and existing threats that arise in this regard in the value-semantic and psychophysical spheres of human life are characterized. The phenomenon of anthropocentrism as a metaphilosophical synthesis of different approaches to the study of the prospects of human life is substantiated. The author shows the human perspective in the modern world on the basis of the affirmation of the value principles of their further development.*

Keywords: *anthropocentrism; information and digital technologies; human values; creative personality; artificial intelligence.*

Дата публікації: 6 червня 2023 р.